

8 paskaita. Planas

- Gyvūnų komunikacija ir kalbos kilmė
- Kalbos sutrikimai
- Vaikų kalba

- Kalba ir visuomenė: etnolingvistika, sociolingvistika
- Kalbos raida
- Kalbos atsiradimas ir mirtis
- Genetinė ir tipologinė kalbų klasifikacija

Gyvūnų komunikacija, kalbos kilmė

▣ Dažniausiai **egocentriniai pranešimai** (apie save, savo būseną, susijusią su maistu, dauginimusi, agresija ir kt.)

▣ Reti pranešimai **apie kitus pasaulio dalykus** („išoriniai pranešimai“, referenciniai, nurodomieji – apie maisto šaltinį (bičių „šokiai“), apie plėšrūną ore arba ant žemės (skirtingi tam tikrų beždžionių šūksniai))

▣ Kaip ir žmonių komunikacijoje, palyginti dažnai naudojami **oro bangų virpesiai (garsai)**

Gyvūnų komunikacija, kalbos kilmė

▣ Žmogaus ir kai kurių gyvūnų komunikacija kai kuriais aspektais panaši (forma – **oro bangų virpesiai**, funkcija – **perduoti informaciją**)

▣ Vieni iš svarbiausių skirtumų – **žmogaus komunikacinės sistemos sudėtingumas** (elementų įvairovė, galinti atspindėti didelį „tikrovės“ dalykų diapazoną), dažna **referencija į išorės pasaulį** (pranešimai ne vien apie save), **kūrybiškas sistemos elementų kombinavimas, naujų elementų kūrimas**

Gyvūnų komunikacija, kalbos kilmė

- ▣ Žmogaus kalbos vystymasis turi būti susijęs su bendrųjų **kognicinių** (pažintinių) **gebėjimų augimu** (plg. suprasti – kalbėti, skaityti – rašyti)
- ▣ Žinių perdavimo sistemos vystymasis turi būti susijęs ir su **intensyviu bendruomeniniu gyvenimu**
- ▣ Negalima nubrėžti vienakrypčių poveikio vektorių, reikia išvelgti sąveiką tarp pažinimo, informacijos perdavimo ir bendruomeninio gyvenimo

Kalbos sutrikimai

▣ Smegenų pažeidimai (dėl kraujo išsiliejimo ar kt.) gali sukelti kalbos sutrikimus, vadinamus **afazija**

▣ **Kalbos sutrikimų analizė** gali padėti pažinti kai kuriuos kalbos veikimo principus

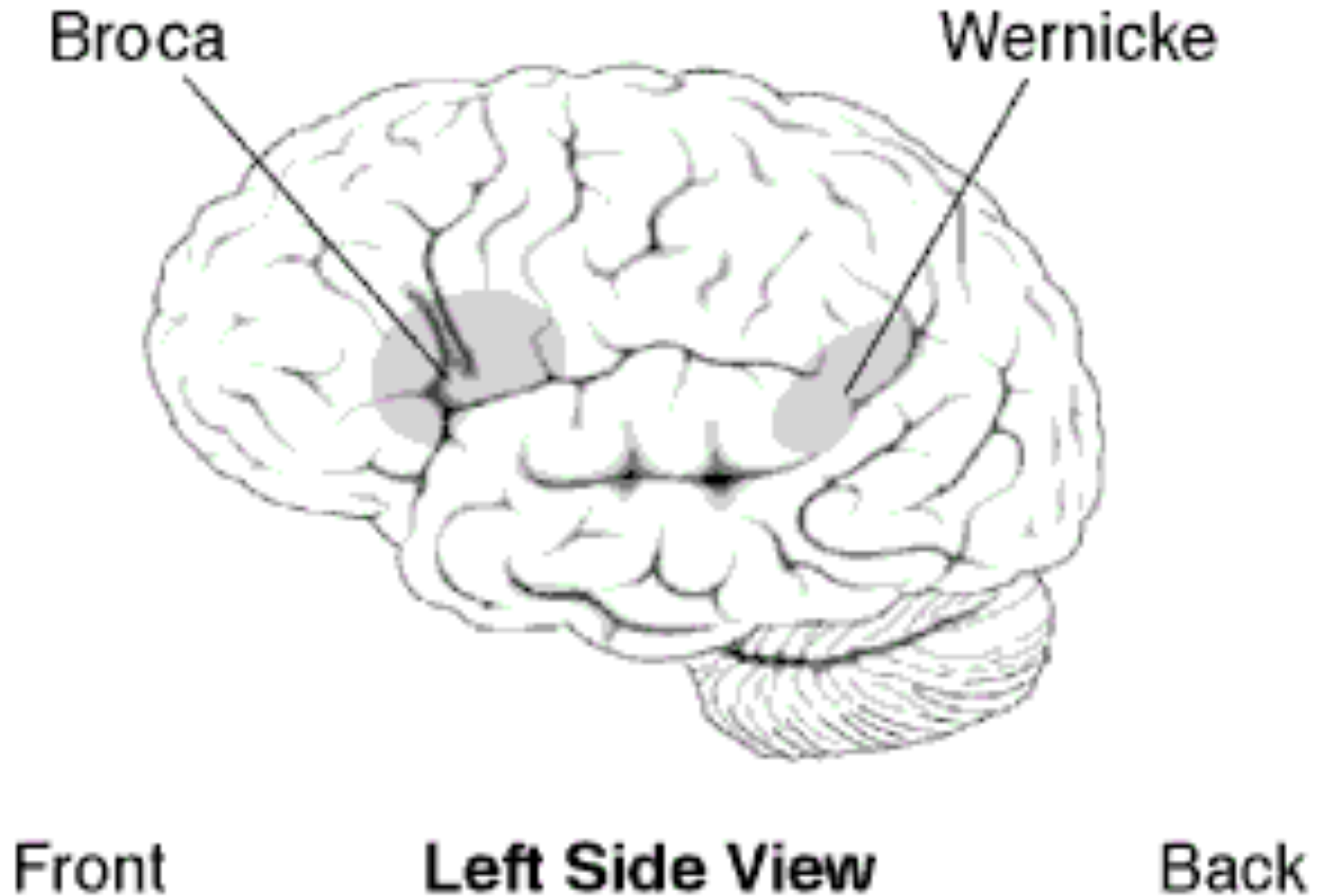
▣ Dažniau kalbama apie dvi afazijos rūšis:

1. Nesklandžioji afazija (**Brokà** afazija, *Paul Broca*, 1861)

2. Sklandžioji afazija (**Vernikės** afazija, *Carl Wernicke*, 1873)

Kalbos sutrikimai: smegenų sritys

Kalbos sutrikimai: Brokà afazija

▣ **Pasunkėja kalbos raiška**

- ▣ Supaprastinami sunkiau tariami skiemenys, sakinyš netenka intonacijos

▣ **Agramatizmas**

- ▣ sunkiau parenkamos ar painiojamos gramatinės formos

- ▣ trūksta tarnybinių kalbos dalių (artikelių, prielinksnių, pagalbinių veiksmažodžių) ir kaitybos morfemų

- ▣ sutrinka sintaksės struktūra

- ▣ Kalbėtojas **gana gerai** (lyginant su Vernikės afazija) **supranta** tai, kas jam sakoma

Kalbos sutrikimai: Vernikės afazija

▣ **Sutrinka kalbos turinio ir raiškos plano sąsaja:**

- ▣ Sakiniai turi sklandžią intonaciją
  - ▣ Žodžių junginiuose netrūksta tarnybinių kalbos dalių
  - ▣ Bet kalbėtojo kuriamą tekstą sunku suprasti
-
- ▣ Kalbėtojas iš esmės **nesupranta**, kas jam sakoma (t. p. ir rašytinio teksto)

Vaikų kalba

- ▣ Vystosi stadijomis, susijusi su kognicinių (pažintinių) gebėjimų augimu
- ▣ Fonologinė raiška pradžioje paprasta (balsiai, lūpiniai ir „gugavimo“ priebalsiai, CV skiemuo, reduplikacija)
- ▣ Pradedama nuo pavienių žodžių, vėliau pereinama prie junginių, ilgainiui daugėja gramatinių kategorijų ir jų reikšmių, sudėtingėja sintaksinė raiška

Vaikų kalba: sintaksės raidos pavyzdys

Vieno žodžio pasakymai, nėra sintaksinės struktūros:

1. *a-pa* 'noriu, kad mane paimtum ant rankų'
2. *niam-niam* 'noriu valgyti', 'valgau', 'čia yra valgis'
3. *au-au* 'čia šuo!', 'pamačiau šunį!', *miau* 'katė'

Dviejų žodžių pasakymai, atsiranda **žodžių junginiai**, žodžių tvarka dažnai atitinka besimokomos kalbos:

1. *au-au ku-kū* ,šuns nebematyti, šuo dingo, nubėgo'
2. *a-pa-pa no-nia* ,noriu, kad mane paimtum ant rankų'
3. *e-me po-pa* 'Emilija užsigavo, Emilijai skauda'
4. *no-nia miau* 'noriu pamatyti/paglostyti katę'

Vaikų kalba: sintaksės raidos pavyzdys

□ „**Telegrafas**“ – pasakymai ilgėja, įsitvirtina žodžių junginiai, kaitybos elementai netikslūs ar praleidžiami:

1. *mama ateika, nonia sadainia!* ,mama, ateik, noriu saldainio`

2. *nenonia, eme nonia tita sadainia tala* ,nenoriu, Emilija nori (=aš noriu) kito saldainio, [kuris yra ant] stalo`

Kalba ir visuomenė: etnolingvistika

▣ **Etnolingvistika** domisi tam tikros **etninės grupės kalba ir jos santykiu su kultūra** (dar vadinama antropologine lingvistika)

▣ Manoma, kad **kalba**, kaip pažinimo įrankis, ne tik atspindi, bet ir **formuoja tikrovę, nulemia jos suvokimą**

Etnolingvistika: Sapiro-Whorfo hipotezė

- ▣ **Galimos Sapiro-Whorfo** (Edward Sapir, Benjamin Lee Whorf) **formuluotės**
- ▣ Mūsų kalba nulemia mūsų pasaulio suvokimą ir mąstymą
- ▣ Negalime suvokti to, ko nenusako mūsų kalba
- ▣ (Kalbinis) pasaulio suvokimas **reliatyvus**, jis priklauso nuo mūsų kalbos ir jos struktūros (raiškos galimybių, ypatybių)

Metaforos pavyzdys: laikas – pinigai

- ▣ *Jūs švaistote savo laiką veltui*
- ▣ *Naudodamiesi [paslauga / produktas] sutaupysite daug brangaus savo laiko*
- ▣ *Ar buvo verta ten praleisti šitiek laiko?*
- ▣ *Ten neapsimoka gaišti laiką*
- ▣ *Tam turi skirti (investuoti) daug laiko*
- ▣ *...*
- ▣ *Yra daug kultūrų, kuriose laikas nėra (nebuvo) laikomas ribotu (naudingu) ištekliu, vertingu daiktu ar pinigais*

Sociolingvistika

- ▣ **Tam tikrų visuomenės grupių kalbos ypatybės skiriasi** (fonetika, žodžių formos, sintaksės konstrukcijos, žodynas)
- ▣ **Skirtumai siejami su:** amžiumi, lytimi, užsiėmimu (pomėgiai, darbas ir kt.), socialine padėtimi, išsilavinimu, kitomis mokamomis kalbomis, gyvenamąja vieta ir kt.
- ▣ Galvokime taip: **ką apie žmogaus (bendruomeninį) gyvenimą galime pasakyti klausydamiesi jo kalbos**
- ▣ Populiariausias socialinių grupių kalbos pavyzdys – **žargonas** (jaunimo, nusikalstamų grupių, specialistų, tam tikrų sričių mėgėjų ir t.t.)

Sociolingvistika: Labovas ir Niujorko /r/

- ▣ Williamas Labovas (1927-), JAV kalbininkas, variantinės sociolingvistikos pradininkas, domėjosi kalbos variantų ir socialinių klasių ryšiais, kalbos kaita
- ▣ Viena iš tradicinių Niujorko dialekto ypatybių (dabar jau reta): /r/ netiriamas prieš priebalsį arba skiemens pabaigoje, pvz.: *park, butter, here*

Sociolingvistika: Labovas ir Niujorko /r/

▣ Labovas nustatė, kad jo tyrimo metu (1966), **/r/ tarimas buvo prestižinė norma** (frazė *forth floor* brangių ir pigių parduotuvių darbuotojų lūpose), o **/r/ netarimas sietas su senesne karta ar žemesniu socialiniu sluoksniu** (tam tikru laiku kai kurie žmonės ėmė gėdytis šios specifinės Niujorko tarties ypatybės)

▣ Įdomu tai, kad **/r/ netarimas** Niujorke anksčiau buvo tapęs kaip tik prestižinės kalbos ypatybe (stengtasi mėgdžioti Londono tartį, taip dar tarė Franklinas Ruzveltas, JAV prezidentas 1933-45 m.)

Kalbos raida (M. Mažvydas, 1547)

Tieve mūsų dangujęsis,
tavešp eit žmāgus griešnasis,
mus išmākie Jėzus Kristus
idant melstų griešnas žmāgus,
nasrais ir širdi prašytų
ir silvartā neturētų

(p. 48-59, rašyba adaptuota, nekirčiuotos
galūnės archaizuotos – atstatytos ilgos)

Tėve mūsų dangiškasis,
pas tave eina žmogus nuodėmingasis,
mus išmokė Jėzus Kristus,
kad melstųsi nuodėmingas žmogus,
lūpomis ir širdimi prašytų
ir sielvarto neturētų

Kalbos raida: fonologija

Vieni garsai virsta kitais (Mž pavyzdžiai):

liet. *o* < *ā* (*žmāgus* > *žmogus*, *išmākė* > *išmokė*,
sielvirtā > *sielvarto*)

liet. (aukšt.) *ė* > liet. (žem.) *ie* (*tėvas* > *tievas*)

Nauji garsai iš ankstesnių garsų junginių:

liet. *č, dž* < **tj, dj* (*jaučiu* < **jautjō*, *medžiai* <
*medjai)

liet. *ā, ē, ī, ū* (rašome *a, e, i, u*) < **a, e, i, u* <
*an, en, in, un (**geranjan* 'geraja', **tavens*
'tavęs' (plg. Mž *tavęsp*), **didinjin* 'didijį',
*melstun 'melstų')

Kalbos raida: morfologija

Naujos morfemos atsiranda:

1. Pakitus senesnėms morfemoms (paprastai sutrumpėjus):

liet. *vaik-ams* < *vaik-amus*

liet. *norė-tu-me* < *norė-tumbi-me*

2. Vienam žodžiui susiliejus su kitu

liet. *gerasis* < *geras* + *jis* (plg. Mž *dangujė* (vns. viet.) + *jis* = *dangujėsis* 'dangiškasis')

sen. liet. *tavęsp(i)* 'prie tavęs' < *tavęs* + *p(r)ie*

Kalbos raida: morfologija

Vienas morfemas pakeičia kitos (iš dalies panašiai kaip sinonimiški žodžiai gali pakeisti vienas kitą)

liet. es. I. 3 a. *ei-t(i)* pakeitė *ei-na*

liet. (sen. / tarm.) vns. įn. *šird-i* / dab. k. *šird-im(i)*

Panašiai **kinta** ir kiti kalbos lygmenys –
sintaksinis (konkuruoja konstrukcijos),
leksinis (konkuruoja leksemos)

Kalbos raidos priežastys

Vidinės (fonetikos kitimai, gramatinė, leksinė, sintaksinė sinonimija, naujų morfemų atsiradimas; „klaidos“ – kalbos sistemos vienetų naujas interpretavimas (reinterpretacija))

Išorinės (kontaktai su kitomis kalbomis; plg.: postpoziciniai sen. liet. k. vietininkai dėl galimos Baltijos finų k. įtakos)

Naujų kalbų atsiradimas

Kalbų skilimas

Augant kalbėtojų **bendruomenei** ir **vykstant** įvairių lygmenų **pokyčiams** atsiranda **kalbos variantų** (geografinių: dialektų (tarmių), socialinių: sociolektų ir pan.)

Tokiu būdu atsirandančioms naujoms kalboms paprastai padeda kalbėtojų **bendruomenės izoliacija** (migracija, politinis savarankiškumas)

Plg.: lietuvių k. (žemaičių ir aukštaičių tarmės), serbų-kroatų k. -> serbų, kroatų (ir bosnių) kalbos, anglų k. variantai ir kt.

Naujų kalbų atsiradimas

Kalbų su(si)liejimas

Jei tenka bendrauti žmonėms, **nemokantiems abiem pusėms suprantamų kalbų**, gali atsirasti mišrių kalbų, dar vadinamų **pidžin(ais)** (angl. *pidgin*) siejama su kolonizacija, nenuolatiniais prekybos ir profesiniais santykiais)

Jei tokią kalbą kalbėtojai išmoksta **kaip gimtąją**, ji jau vadinama **kreoline** (*kreolų*, angl. *creole*) kalba

Palyginus su *pidžinu*, jos gramatinė struktūra paprastai sudėtingesnė, žodynas platesnis

Naujų kalbų atsiradimas: Tok pisin

Tok pisin – pidžinas, tapęs kreoline kalba (Pāpua Naujoji Gvinėja, 4 mln. moka kaip antrąją)

Susiformavo iš anglų, vokiečių, portugalų ir vietinių kalbų (pagrindas – anglų)

Gramatinės struktūros pavyzdžiai:

1. Būtašis laikas žymimas žodžiu *bin* (< angl. *been*): *Na praim ministra i **bin tok** olsem – And the prime minister **spoke** thus*
2. Įvykio aspektas (veikslas) žymimas žodžiu *pinis* (< angl. *finish*): *Em i lusim bot **pinis** – He had **got out** of the boat*

Naujų kalbų atsiradimas: Tok pisin

Papa bilong mi-pela

Tėvas iš aš-PL

Yu stap long heven

Tu būti ant dangus

Nem bilong yu

Vardas iš tu

i mas i stap holi

CONT turi CONT būti šventas

Kingdom bilong yu i mas i kam

...

Kalbos mirtis

Kalbos mirtis – kritinis tam tikros kalbos vartotojų skaičiaus sumažėjimas

Paprastai tokia situacija susidaro, kai **kalbėtojai būna** (mažiausiai) **dvikalbiai**, ir viena kalba ilgainiui pradedama vartoti vis mažiau, ja kalbančiųjų amžiaus vidurkis nuolat didėja

Mirusia kalba galima laikyti ir tam tikrą kalbos vystymosi stadiją ar skilimą į kelias kalbas (plg. lotynų k. → liaudies lot. → romanų k.; t. p. atskiros stadijos: sen. vok. aukšt., sen. rus., sen. liet. ir t. t.)

T. p. plg. žargonų, tarmės praradimą, kalbos silpimą emigravus ir pan.

Genetinė kalbų klasifikacija

---

1. Kalboms skylant į dialektus, o iš šių vystantis naujoms kalboms, susidaro kalbų giminės, dar vadinamos **kalbų šeimomis** (tai stambiausias genetinės klasifikacijos vienetas, pvz.: indoeuropiečių, uraliečių, altajiečių ir kt.)
2. Smulkesnis giminiškų kalbų pluoštas vadinamas **šaka** (pvz.: baltų kalbos, slavų kalbos, germanų kalbos, finų kalbos ir kt.)
3. Šakose dar skiriamos **kalbų grupės** (pvz.: rytų ir vakarų baltai, rytų, vakarų ir pietų slavai, Permės, Volgos ir Baltijos finai ir kt.)
4. **Šiuos klasifikacinius vienetus ne visada galima tiksliai pritaikyti** (priklauso nuo šeimos diferenciacijos, kalbų ištyrimo laipsnio)

Tipologinis kalbų tyrimas, kalbų universalijos

Kalbos gali turėti **bendrų bruožų ir ne dėl genetinių ryšių**

Tuomet kalbame apie jų (konkrečiai — apie tam tikrų jų ypatybių) **tipus**, tuo domisi **kalbų** (lingvistinė) **tipologija**

Pavyzdžiui (žiūrint skirtingų lygmenų):

kalbos su SOV tvarka

agliutinacinės kalbos

kalbos su tonais

ir pan.

World Atlas of Language Structures, wals.info
(tipologinių duomenų bazė)